[२०२५] २ एस.सी.आर. ७०८ : २०२५ आयएनएससी २६६

हिरालाल बाबूलाल सोनी

वि.

महाराष्ट्र राज्य आणि इतर.

(२०१२ चे फौजदारी अपील क्रमांक ५७९-५८०)

२५ फेब्रुवारी २०२५

[बी.आर. गवई, प्रशांत कमार मिश्रा, आणि के.व्ही. विश्वनाथन, न्या.]

विचारार्थ मुद्दा

जप्त केलेली सोन्याची बिस्किटे ही फसव्या व्यवहारांशी संबंधित सोन्याची बिस्किटे नाहीत, तेव्हा आरोपीला भारतीय दंड संहिता कलम १२०बी आणि ४११ अंतर्गत दोषी ठरवण्यात आलेला मुद्दा निर्माण झाला.

हेडनोट्स[†]

दंड संहिता, १८६ – क. १२०बी, ४११, १२० बी - **अप्रामाणिकपणे चोरीची मालमत्ता प्राप्त करणे - गुन्हेगारी कट - चोरीची मालमत्ता ताब्यात घेणे - बनावट टेलिग्राफिक ट्रान्सफर-टीटीद्वारे रेमिटन्सद्वारे फसवणूक करणे आणि त्यानंतर बनावट कागदपत्रांचा वापर करून बनावट फर्मसाठी उघडलेल्या बँक - बँक खात्यात** ६.७ **कोटी रुपयांची रक्कम काढणे - टीटी तयार करणे आणि फर्मच्या खात्यात जमा केलेली रक्कम आणि त्यानंतर दोन कंपन्यांच्या नावे डिमांड ड्राफ्ट तयार करून काढणे - रक्कम - रक्कम अपीलकर्ता-आरोपी क्रमांक** ३ **ला देण्यात आलेल्या जप्त केलेल्या सोन्याच्या बार्सच्या खरेदीसाठी वापरल्या गेलेल्या डिमांड ड्राफ्टमध्ये सामील - आरोपी क्रमांक** ३ **च्या दुकानाची झडती घेतल्याने** २०५ **सोन्याची बिस्किटे आणि इतर कागदपत्रे जप्त केली गेली - ट्रायल कोर्टाने बँकेच्या दोन अधिकाऱ्यांना दोषी ठरवले, परंतु उच्च न्यायालयाने निर्दोष सोडले - आरोपी क्रमांक** ३ **ला कलम** १२० **बी अंतर्गत दंडनीय गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवले,** ४११ **री डब्ल्यू** १२० **बी, तथापि,** २०५ **सोन्याची बिस्किटे आरोपी क्रमांक** ३ **ला परत करण्याचे निर्देश दिले - उच्च न्यायालयाने आरोपी क्रमांक** ३ **ची शिक्षा कायम ठेवली, परंतु आरोपी क्रमांक** ३ **ला सोन्याची बिस्किटे परत करण्याचे निर्देश रद्द केले आणि मालमत्ता जप्त केली गेली - आव्हान:**

आयोजित केले गेले: एकदा खालील न्यायालयांना असे आढळले की जप्त केलेल्या सोन्याच्या पट्ट्या फसव्या व्यवहारांशी संबंधित समान सोन्याच्या पट्ट्या नाहीत, तर कलम १२० बी आणि ४११ अंतर्गत गुन्हा दाखल केला जाऊ शकत नाही - कलम ४११ अंतर्गत आरोप घरी

आणण्यासाठी पूर्व-आवश्यक पुराव्यांचा विचार करून, जरी हे सिद्ध झाले की अपीलकर्त्याला डिमांड ड्राफ्ट देण्यात आले होते आणि अपीलकर्त्याने कंपनीकडून सोन्याचे बार खरेदी केले होते, तरीही फिर्यादीला हे सिद्ध करणे आवश्यक होते की अपीलकर्त्याला हे सिद्ध करणे आवश्यक होते की अपीलकर्त्याच्या हातात सोन्याच्या पट्ट्यांना चोरीची मालमत्ता म्हणून बनविण्यासाठी फसव्या प्रक्रियेद्वारे डिमांड ड्राफ्ट प्राप्त केले गेले होते किंवा अपीलकर्ता कटाचा भाग होता - शिवाय, अपीलकर्त्यावर गुन्हेगारी कट रचण्याशी संबंधित गुन्ह्याच्या पहिल्या भागासाठी आरोप ठेवण्यात आला नाही आणि फसव्या टीटीच्या विरोधात खटला चालवला गेला नाही - शिवाय, ट्रायल कोर्टाने असे म्हटले आहे की फिर्यादीने हे दर्शविण्यासाठी पुरावे सादर केले पाहिजेत की कंपनीकडे त्याच ब्रँडचा स्टॉक आहे आणि त्या स्टॉकमधून काही सोन्याचे बार तथाकथित काल्पनिक फर्मला विकले गेले आहेत - या पुराव्याच्या अनुपस्थितीत आणि विशेषत: मालमत्तेच्या पुनर्प्राप्तीमध्ये चार वर्षांच्या विलंबामुळे त्याच्या ओळखीचा आधार विस्कळीत झाल्याचे आढळले आहे. आणि चुकीची ओळख पटविण्याची शक्यता नाकारता येत नाही – १८७२ च्या कायद्यातील कलम ११४ ची अंमलबजावणी अजिबात अनुज्ञेय नाही कारण फिर्यादी पक्ष आपला प्रारंभिक भार पार पाडण्यात अयशस्वी ठरला - फिर्यादीला अपीलकर्त्याविरूद्ध परिस्थितीची साखळी सकारात्मकपणे पूर्ण करून सर्व वाजवी शंकांच्या पलीकडे आपला खटला सिद्ध करावा लागेल, जो फिर्यादी पूर्णपणे अयशस्वी झाला - अशा प्रकारे, आरोपी क्र.३ची कलम १२० ब आणि ४११ ची शिक्षा आणि शिक्षा बाजूला ठेवली आहे - जप्त केलेल्या सोन्याच्या पट्ट्या अपीलकर्त्याकडून जप्त करण्यात आल्यामुळे, तो त्याचा ताबा मिळण्यास पात्र आहे - जप्त केलेल्या सोन्याच्या पट्ट्या अपीलकर्त्याला देण्यात याव्या - जप्त केलेल्या मालमत्तेची ओळख ही चोरीची मालमत्ता नसल्यामुळे, बँकेला जप्त केलेल्या सोन्याच्या ताब्याचा हक्क नाही - पुरावा कायदा, १८७२ [परिच्छेद ३०, ३५, ३७-३९]

दंड संहिता, १८६० - कलम ४११ - अप्रामाणिकपणे चोरीची मालमत्ता प्राप्त करणे - कलम ४११ अंतर्गत आरोप - सिद्ध करणे फिर्यादीचे कर्तव्य:

निर्णय : फिर्यादी पक्षाने हे सिद्ध केले पाहिजे की, चोरी झालेली मालमत्ता आरोपीच्या ताब्यात होती; आरोपीला ती मालमत्ता ताब्यात मिळण्यापूर्वी आरोपीव्यतिरिक्त इतर काही व्यक्तींनी ती मालमत्ता ताब्यात घेतली होती आणि आरोपीला हे माहीत होते की ती मालमत्ता चोरीची आहे. [परिच्छेद ३२]

केस लॉ उद्धृत

त्र्यंबक विरुद्ध मध्य प्रदेश राज्य, **एआयआर** १९५४ **एससी** ३९**;** *नागेंद्र साह विरुद्ध बिहार राज्य* (२०२१) १० एससीसी ७२५ **- वर अवलंबून आहे.**

कमल विरुद्ध राज्य (दिल्लीचे एनसीटी), २०२३ **आयएनएससी** ६७८ **:** [२०२३] ११ **एससीआर** ४९ **;** *मोहन लाल विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य* **(**१९७९**)** ४ **एससीसी** ७५१**;** *शिवकुमार विरुद्ध मध्य प्रदेश राज्य* [२०२२] ७ **एससीआर** ४३९ **: (**२०२२**)** ९ **एससीसी** ६७६ **- संदर्भित.**

अधिनियमांची यादी

भ्रष्टाचार प्रतिबंधक कायदा, १९८८; दंड संहिता, १८६०; पुरावा अधिनियम, १८७२.

कीवर्डची यादी

अप्रामाणिकपणे चोरीची मालमत्ता प्राप्त करणे; गुन्हेगारी कट रचणे; बनावट टेलिग्राफिक ट्रान्सफरद्वारे रेमिटन्सद्वारे फसवणूक कमिशन काल्पनिक फर्म; बनावट कागदपत्रे; डिमांड ड्राफ्ट; २०५ सोन्याची बिस्किटे जप्त; २०५ सोन्याच्या पट्ट्यांची परत; जप्ती; संशय; वाजवी संशयाच्या पलीकडे पुरावा; फसव्या प्रक्रियेद्वारे प्राप्त केलेले डिमांड ड्राफ्ट; चुकीची ओळख; फिर्यादी प्रारंभिक ओझे सोडण्यात अयशस्वी झाले. परिस्थितीची साखळी; आयपीसी कलम ४११ अंतर्गत आरोप सिद्ध करण्याचे फिर्यादीचे कर्तव्य.

यातून उद्भवणारी केस

फौजदारी अपीलीय कार्यक्षेत्र: फौजदारी अपील क्रमांक (एस). २०१२ चे ५७९ -५८०

२००९ च्या सीआरएलए क्रमांक ३६३ आणि २००६ च्या सीआरएलए क्रमांक ३६३ मध्ये मुंबई उच्च न्यायालयाच्या १६.०७.२००७ च्या निर्णय आणि आदेशावरून

सह फौजदारी अपील क्र. २०१२ चे ५८१ -५८३ आणि ५८४

पक्षांसाठी हजेरी

अपीलकर्त्यांसाठी निवेदन:
उदय गुप्ता, हिरेन दासन, चांद कुरेशी, एमआरएस शिवानी लाल, मुजाहिद अहमद, हरीश दासन, राजीव रंजन, राजकुमार यादव, धीरेंद्र कुमार वर्मा, एमआरएस अपर्णा सोनी, चांद कुरेशी, एमआरएस शिवानी लाल, मुजाहिद अहमद, हरीश दासन, राजीव रंजन, राज कुमार यादव, धीरेंद्र कुमार वर्मा, एमआरएस अर्पणा सोनी, ए.पी. सिंग, नमन सारस्वत, तविंदर सिद्धू, मेसर्स एम.व्ही. किनी आणि असोसिएट; एएमपी.
प्रतिवादींसाठी ॲडव्होकेट:
उपमन्यू तिवारी, श्रीमती व्ही. डी. खन्ना, महेश कुमार, अक्षय कुमार शर्मा, एम.एस.देविका खन्ना, एम.एस.सुहासिनी सेन, मुकेश कुमार मरोरिया, सचिन शर्मा, चिन्मयी चंद्रा, सिद्धांत कोहली, विनायक शर्मा, आदित्य अनिरुद्ध पांडे, सिद्धार्थ धर्माधिकारी, श्रीरंग बी. वर्मा, भरत बागला, सौरव सिंग, आदित्य कृष्णा, एम.एस. प्रीत एस. फणे, आदर्श दुबे, उदय गुप्ता, सर हिरेन दासन, चांद कुरेशी.

सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय/आदेश

निर्णय

प्रशांत कुमार मिश्रा, न्या.

1 हे फौजदारी अपील या सामान्य आदेशाद्वारे निकाली काढले जातात कारण ते मुंबई उच्च न्यायालयाच्या १९.०६.२००७ च्या सामान्य निर्णयाच्या आणि आदेशाच्या विरोधात निर्देशित केले गेले आहेत, ज्या अंतर्गत उच्च न्यायालयाने अपीलकर्ता / हिरालाल बाबूलाल सोनी (फौजदारी अपील क्रमांक ५७९-५८०/२०१२) आणि अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ चे अपील फेटाळून लावले आहे, नंदकुमार बाबूलाल सोनी, (फौजदारी अपील क्रमांक ५८१-५८३/२०१२) तर श्री. एस.के. शीनप्पा राय (आरोपी क्र.१), देवदास शेट्टी (आरोपी क्र.२) आणि विजया बँक यांचे अपील मंजूर करण्यात आले. आम्ही नंतर खालील न्यायालयांनी दिलेली शिक्षा आणि शिक्षा लक्षात घेऊ.

2 बनावट टेलिग्राफिक ट्रान्सफरद्वारे पैसे पाठविणे[1] आणि त्यानंतर विजया बँक, नाशिक शाखे, महाराष्ट्र येथे ६,७०,००,०००/- रुपये काढणे हा गुन्हा आहे.

२.१ ३०/०१/२००३ रोजी, मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनल, एक मालकीची कंपनी म्हणून खुलासा करणाऱ्या एका व्यक्तीने खाते उघडण्यासाठी बँकेकडे संपर्क साधला, जे आरोपी नंबर १ (एस.के. शीनप्पा राय), शाखा व्यवस्थापक यांनी त्वरित स्वीकारले नाही कारण त्यांना स्वाक्षरीमध्ये फरक असल्याने कागदपत्रांची पडताळणी करायची होती.

तथापि, विजया बँक, फोर्ट ब्रांच, मुंबई येथील सहाय्यक महाव्यवस्थापक सुरेंद्र भंडारी यांनी त्यांनी जारी केलेल्या परिचयपत्राची पुष्टी केल्यामुळे, प्रस्तावित खातेदाराची वैयक्तिक उपस्थिती काढून टाकण्यात आली आणि खाते उघडण्यात आले.

२.२ खाते उघडताना सादर केलेली कागदपत्रे बनावट होती आणि फर्मचे प्रतिनिधित्व करणारी व्यक्ती म्हणजे सुरेंद्र जैन किंवा ग्लोब इंटरनॅशनल ही बनावट होती, असे फिर्यादीचे म्हणणे आहे. शेवटी ०६/०२/२००७ रोजी खाते उघडण्यात आले. २५/०४/२००७ रोजी, नाशिक शाखेला ग्लोब इंटरनॅशनलच्या खात्यात रु. १०,००,०००/- चे टीटी प्राप्त झाले आणि त्यानंतर २८/०७/१९९७ पर्यंत, विजया बँक, अन्सारी रोड शाखा, नवी दिल्ली यांनी दिल्लीहून ११ टीटी पाठविले. ०६/०८/१९९७ रोजी, विजया बँक, नाशिक शाखेला रु. ४,००,०००/- चा टीटी प्राप्त झाला जो ग्लोब इंटरनॅशनलच्या खात्यात जमा करण्यात आला. अशा प्रकारे एकूण ६,७०,००००००/- रुपये या खात्यात जमा झाले. त्याच वेळी, टीटी रकमेच्या क्रेडिटसह, ती काढून घेण्यात आली आणि त्यानंतर, टीटी बोगस आणि बनावट असल्याचे आढळले आणि संपूर्ण फसवणूक केवळ आरोपी क्रमांक १ आणि २ यांनीच केली नाही तर मुकेश शाह @ मयूर

1 "टीटी"

देसाई किंवा अशोक अग्रवाल @ सुरेंद्र जैन इत्यादी फरार आणि अज्ञात व्यक्तींच्या मदतीने केली गेली. १२/०८/१९९७ रोजी, असे आढळले की विजया बँक, अन्सारी रोड शाखा, दिल्ली येथे या टीटीचे कोणतेही पेमेंट केले गेले नाही. या तारखेला, आरोपी क्रमांक १ ने विजया बँक, फोर्ट ब्रांच, मुंबई यांना फसवणूकीची माहिती दिली आणि एकूण १,६१,४४,००० /- रुपयांच्या १९ डिमांड ड्राफ्टच्या देयके थांबविण्यात आल्या.

3 तपासादरम्यान, तपास अधिकाऱ्याने ज्वेलरी कंपन्यांच्या मालकाचे म्हणजे मेसर्स चेनाजी नरसिंगजी[2] आणि मेसर्स व्ही.पी. ज्वेलर्स यांचे जबाब नोंदवले आणि त्यानंतर पुढील तपास सुरू असल्याचे नमूद करून आरोपी क्रमांक १ आणि २ विरुद्ध आरोपपत्र दाखल केले. नंतर, केंद्रीय अन्वेषण ब्युरोला[3] असे आढळले की बहुतेक डीडी मेसर्स सीएनच्या बाजूने सोन्याच्या बिस्किटांच्या खरेदीच्या विरोधात जारी करण्यात आले होते आणि त्या सोन्याच्या बिस्किटांची डिलिव्हरी आरोपी नंबर ३ किंवा त्याच्यामार्फत मयूर देसाई @ मुकेश शाह यांना देण्यात आली होती. फरार आरोपी मुकेश शहा आणि आरोपी क्रमांक ३ यांच्यात संबंध असल्याचे सीबीआयला आढळले आहे, ज्याला मेसर्स सीएन कडून सोन्याची बिस्किटे देण्यात आली होती. ०१/०६/२००१ रोजी, आरोपी नंबर ३ च्या दुकानाची झडती घेण्यात आली आणि २००५ सोन्याची बिस्किटे आणि इतर कागदपत्रे जप्त करण्यात आली. अशा प्रकारे, आरोपी नंबर १ (एस.के.शीनप्पा राय), आरोपी नंबर २ (एम. देवदास शेट्टी), आरोपी नंबर ३ (नंदकुमार बाबूलाल सोनी) विरुद्ध आरोपपत्र दाखल करण्यात आले, तर आरोपी नंबर ४ (मयूर देसाई @ मुकेश शाह @ एम.पी. जैन @ मुकेश जैन) यांचा शोध घेता आला नाही आणि १२/०२/२००२ रोजी ट्रायल कोर्टाने त्याला घोषित गुन्हेगार घोषित केले.

4 ट्रायल कोर्टाने कलम ४०३, ४०९, ४११, ४२० सह कलम १२० बी अंतर्गत गुन्ह्यांसाठी आरोपींविरूद्ध आरोप निश्चित केले. भारतीय दंड संहिता, १८६०[4] च्या ४७१, ४७७ ए आणि १०९ मध्ये भ्रष्टाचार प्रतिबंधक अधिनियम, १९८८ च्या कलम १३ (१) (डी) सह कलम १३ (२) वाचले आहे. तर आरोपी क्रमांक १ आणि २ यांनी सादर केले की ते निर्दोष आहेत; बँकिंग प्रक्रियेनुसार खाते उघडले गेले; विजया बँकेने केलेल्या विभागीय चौकशीत त्यांना क्लीन चिट देण्यात आली आहे. आरोपी नंबर ३ ने बचाव स्थापित केला की त्याचा मेसर्स सीएन किंवा मुकेश शाह @ मयूर देसाईशी कोणताही संबंध नाही आणि अशा प्रकारे, त्याच्याविरूद्ध कोणताही पुरावा न देता त्याला खोटे गोवण्यात आले आहे. जप्त केलेली सोन्याची बिस्किटे ही आपली मालमत्ता आहे, जी त्याने कायदेशीररित्या विकत घेतली आहे, असा दावा त्याने केला. खटल्याच्या शेवटी, आरोपी क्रमांक १ आणि २ यांना आयपीसीच्या कलम १२० बी, ४६७, ४०९, ४७१, ४७७ ए, ४०३ अंतर्गत तसेच भ्रष्टाचार प्रतिबंधक कायदा, १९८८ च्या कलम १३ (२) सह वाचलेल्या कलम १३ (१) (डी) अंतर्गत दोषी ठरविण्यात

---

[2] 'मेसर्स सिएन'

[3] 'सीबीआय'

[4] 'आयपीसी'

आले. आरोपी नंबर १ ला आयपीसीच्या कलम १२० बी सह कलम ४०३ आणि ४६५अन्वये दंडनीय गुन्ह्यासाठी दोषी ठरविण्यात आले आणि आरोपी क्रमांक २ ला आयपीसीच्या कलम ४०३ अंतर्गत दोषी ठरविण्यात आले. आरोपी क्रमांक ३ ला आयपीसीच्या कलम ४२० तसेच आयपीसीच्या कलम १२० बी सह कलम ४११ अन्वये दंडनीय गुन्ह्यासाठी दोषी ठरविण्यात आले. ट्रायल कोर्टाने निर्देश दिले की २०५ सोन्याच्या पट्ट्या असलेल्या मडडेमल वस्तू आरोपी क्रमांक ३ ला परत केल्या जाव्यात.

5 आरोपींनी त्यांच्या शिक्षा आणि शिक्षेला आव्हान देणारी स्वतंत्र अपीले पसंत केली, तर सीबीआयने ट्रायल कोर्टाच्या निकालाच्या त्या भागाला आव्हान देण्यासाठी २००६ च्या फौजदारी अपील क्रमांक ६३८ ला प्राधान्य दिले, ज्याद्वारे आरोपी क्रमांक ३ ला सोन्याची बार परत करण्यात आली. हिरालाल बाबूलाल सोनी यांनी २००९ च्या फौजदारी अपील क्रमांक ३६३ ला आरोपी क्रमांक ३ ला सोन्याची बिस्किटे परत करण्याच्या आदेशाला आव्हान दिले आहे.

6 उच्च न्यायालयाने आक्षेपार्ह निर्णयांतर्गत आरोपी क्रमांक १ आणि २ यांनी प्राधान्य दिलेल्या फौजदारी अपीलला परवानगी दिली आहे आणि त्यांची शिक्षा आणि शिक्षा रद्द केली आहे. आरोपी नंबर ३ (नंदकुमार बाबूलाल सोनी) यांनी २००६ चा फौजदारी अपील क्रमांक ४२८ फेटाळून लावला. हिरालाल बाबूलाल सोनी यांनी पसंत केलेला २००९ चा फौजदारी अपील क्रमांक ३६३ (२००७ च्या फौजदारी अर्ज क्रमांक ४६८ वरून रूपांतरित) देखील फेटाळण्यात आला. आरोपी क्रमांक ३ (नंदकुमार बाबूलाल सोनी) यांना २०५ सोन्याची बिस्किटे परत करण्याच्या ट्रायल कोर्टाच्या निर्देशाला आव्हान देणारा २००६ चा फौजदारी अपील क्रमांक ६३८ मंजूर करण्यात आला आहे आणि उच्च न्यायालयाने हे निर्देश रद्द केले आहेत आणि रद्द केले आहेत. मालमत्ता जप्त करण्यात आली आणि राज्य सरकारच्या ताब्यात देण्यात आली.

7 उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाने व्यथित होऊन, आरोपी क्रमांक ३ (नंदकुमार बाबूलाल सोनी) यांनी २०१२ च्या फौजदारी अपील क्रमांक ५८१-५८३ ला प्राधान्य दिले आहे आणि २०५ सोन्याची बिस्किटे परत करण्याची मागणी केली आहे, तर २०१२ च्या फौजदारी अपील क्रमांक ५७९-५८० ला हिरालाल बाबूलाल सोनी यांनी प्राधान्य दिले आहे आणि २०१२ च्या फौजदारी अपील क्रमांक ५८४ ला विजया बँकेने प्राधान्य दिले आहे. दोघेही सोन्याची बिस्किटे परत करण्याची मागणी करत आहेत.

<u>सबमिशन्स:</u>

8 अपीलकर्त्याची बाजू मांडणारे विद्वान वरिष्ठ वकील श्री. उदय गुप्ता यांनी जोरदारपणे असा युक्तिवाद केला आहे की अपीलकर्त्याला आयपीसीच्या कलम ४११ अंतर्गत गुन्ह्यासाठी चुकीच्या पद्धतीने दोषी ठरविण्यात आले आहे. त्याने हे नमूद केले आहे की अपीलकर्त्याच्या दोषसिद्धीसाठी परिस्थितीजन्य पुराव्यांच्या अपूर्ण साखळीवर अवलंबून आहे जे कायदेशीरदृष्ट्या अस्थिर आहे आणि

अपीलकर्त्याला केवळ संशयाच्या आधारावर दोषी ठरविण्यात आले आहे. त्यांच्या मते, आयपीसीच्या कलम ४११ अंतर्गत गुन्ह्याचा आरोप आणि फिर्यादीने सादर केलेले पुरावे यांच्यातील अंतर आहे. विद्वान वकिलांनी **'कमल विरुद्ध राज्य (दिल्लीचे एनसीटी)**[5] या प्रकरणातील निकालाचा संदर्भ दिला.

9 विजया बँक / अपीलकर्त्याची बाजू मांडणारे विद्वान वकील श्री. ए.पी. सिंग यांनी असा युक्तिवाद केला आहे की बँकेची फसवणूक करून बनावट टीटी / डीडी वापरुन सोन्याच्या पट्ट्या मिळविल्या गेल्या आहेत, म्हणून सोन्याचे पट्टे बँकेला परत केले पाहिजेत. अपीलकर्ता / हिरालाल बाबूलाल सोनी यांच्या वतीने उपस्थित असलेल्या विद्वान वकिलांनी असेही आवाहन केले आहे की रेकॉर्डवरील पुराव्यांच्या आधारे, अपीलकर्ता / हिरालाल बाबूलाल सोनी सोन्याची बिस्किटे परत करण्यास पात्र आहेत.

10 प्रतिवादीचे (सीबीआय) विद्वान वकील सुहासिनी सेन यांनी असा युक्तिवाद केला आहे की अपीलकर्त्याला (आरोपी क्रमांक ३) मुकेश शाह @ मयूर देसाई आणि फसव्या व्यवहारांशी जोडण्यासाठी रेकॉर्डवर स्वतंत्र पुरावे आहेत. तिने पीडब्ल्यू -२२ (धीरज गणेशमल जैन), पीडब्ल्यू - २६ (प्रकाश कुमार देवराज जैन), पीडब्ल्यू -३२ (अशोक कुमार भवरलाल जैन) आणि पीडब्ल्यू - ३३ (चंद्रमोहन ए. शेट्टी) (आयओ) (५)२०२३आयएनएससी६७८ यांच्या विधानांचा संदर्भ दिला आहे. ती सोन्याच्या पट्ट्यांच्या ओळखीसंदर्भातील पुराव्यांचा देखील संदर्भ घेईल. विद्वान वकील आरोपी क्रमांक ३ ची शिक्षा तसेच सोन्याच्या गजांच्या ताब्याबाबत उच्च न्यायालयाचा आदेश कायम ठेवण्यात यावा या युक्तिवादाचा सारांश असेल.

<u>फसवणूकीचे स्वरूप - "टेलिग्राफिक ट्रान्सफर"</u>

11 संबंधित वेळी, विजया बँकेने आपल्या सर्व ग्राहकांना एक सेवा सुविधा देऊ केली ज्याद्वारे "टेलिग्राफिक ट्रान्सफर" (टीटी) द्वारे पैसे पाठवले जाऊ शकतात. जर ग्राहकाला एका ठिकाणाहून दुसऱ् या ठिकाणी तातडीने निधी पाठवायचा असेल तर तो रोख रक्कम जमा करू शकतो आणि पैसे पाठवणाऱ्या शाखेला ती रक्कम विशिष्ट खात्याच्या क्रेडिटमध्ये पाठविण्याची विनंती करू शकतो. पैसे प्राप्त झाल्यावर, पैसे पाठविणारी शाखा एक कोड तयार करेल जो नंतर संबंधित शाखेत तारद्वारे पाठविला जात असे ज्यामध्ये लाभार्थीचे खाते कार्यरत होते. डिकोडिंग केल्यावर, प्राप्तकर्ता शाखा नंतर लाभार्थीच्या खात्यात रक्कम जमा करेल आणि *"बँक समायोजन मागणी फॉर्म"* (*बीएआरएफ*) पाठवेल जो बीएआरएफ प्राप्त झाल्यावर प्राप्तकर्ता शाखेला क्रेडिट सल्ला पाठवेल.

<u>आरोपींसह विविध व्यक्तींची भूमिका:</u>

[5] २०२३ आयएनएससी ६७८

12 मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलचे प्रतिनिधित्व करणाऱ्या एका अज्ञात व्यक्तीने, ज्याचा एकमेव मालक सुरेंद्र कांतीलाल जैन आहे, त्याने खाते उघडण्यासाठी बँकेकडे संपर्क साधला. खाते उघडण्याच्या प्रक्रियेत अनेक अनियमितता असूनही, आरोपी नंबर 1 (एस.के. शीनप्पा राय - निर्दोष), शाखा व्यवस्थापक, विजया बँक, नाशिक शाखेने खाते उघडण्यास परवानगी दिली. खाते उघडताना सादर केलेली सर्व कागदपत्रे तपासादरम्यान बोगस आढळली. मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनल ही कंपनी आणि तिचे मालक सुरेंद्र कांतीलाल जैन हे देखील बनावट असल्याचे आढळून आले. श्री. सुरेंद्र कांतीलाल जैन यांची कधीही ओळख पटली नाही किंवा त्यांचा शोध लागला नाही किंवा त्यांना आरोपी म्हणून उभे केले गेले नाही.

13 आरोपी नंबर १ (एस.के. शीनप्पा राय) आणि आरोपी नंबर २ (एम. देवदास शेट्टी) या दोन्ही अधिकाऱ्यांनी मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलच्या खात्यात रक्कम जमा केली आणि श्री. सुरेंद्र कांतीलाल जैन आणि मयूरकुमार मनुभाई देसाई @ एम.जे. शाह @ एम.पी. जैन @ मुकेश जैन @ मुकेश जैन @ मुकेश शाह यांच्यासमवेत कट रचून रक्कम काढण्याची परवानगी दिली.

14 मयूरकुमार मनुभाई देसाई @ एम.जे. शाह @ एम.पी. जैन @ मुकेश जैन @ मुकेश शाह विजया बँक, नाशिक शाखेत ९८,००,०००/- रुपयांची रोख रक्कम काढण्यात सामील होते.

15 मयूरकुमार मनुभाई देसाई @ एम.जे. शाह @ एम.पी. जैन @ मुकेश जैन @ मुकेश जैन @ मुकेश शाह यांनी मेसर्स सीएन आणि मेसर्स व्ही.बी. ज्वेलर्सच्या नावे डिमांड ड्राफ्ट तयार करून रु. २,५९,७८५०८/- रक्कम काढली. मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलच्या खात्यातून ही रक्कम काढल्यानंतर विजया बँक, फोर्ट शाखा, मुंबई आणि तामिळनाडू मर्कंटाईल बँक, मांडवी शाखेने या डिमांडड्राफ्टचा सन्मान केला. या डिमांड ड्राफ्टमध्ये गुंतलेली रक्कम जप्त केलेल्या सोन्याच्या बार्सच्या खरेदीसाठी वापरली गेली होती.

<u>फसवणूकीचा शोध आणि तपास:</u>

16 आरोपी नंबर १ ला मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलच्या खात्यात होत असलेल्या व्यवहारांबद्दल संशय आला. १२/०८/१९९७ रोजी, त्यांनी विजया बँक, फोर्ट ब्रांच, मुंबई यांना फसवणूकीची माहिती दिली आणि परिणामी १९ डिमांड ड्राफ्टसाठी रु. १,६१,४४,०००/- चे पैसे देणे थांबवण्यात आले. या तारखेला, मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलच्या खात्यात १,५३,२७,१७८/- रुपये शिल्लक होते, तर १२ टीटीद्वारे एकूण जमा रक्कम ६,७०,००,०००/- रुपये होती. बँकेने आरोपी क्रमांक १ आणि २ विरुद्ध विभागीय कारवाई सुरू केली. मात्र, त्यानंतर या दोघांची सर्व आरोपातून मुक्तता करण्यात आली.

17 ०४/०९/१९९७ रोजी, विजया बँकेने औपचारिक तक्रार दाखल केली आणि ०९/०९/१९९७ रोजी, सीबीआयने आरोपी क्रमांक १, २ आणि सुरेंद्र कांतिलाल जैन (सापडले नाही) यांच्याविरूद्ध मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलचे मालक आणि अज्ञात खाजगी व्यक्तींविरूद्ध गुन्हा दाखल केला. अपीलकर्ता /

आरोपी क्रमांक ३ ला सीबीआयने ११/२ वर्षांनंतर म्हणजेच ०३/०२/१९९९ रोजी समन्स बजावले. तथापि, त्याने कथित गुन्ह्यात आपला सहभाग नाकारला. सुमारे ४ वर्षांनंतर म्हणजे २४/०५/२००१ नंतर, सीबीआयने २८/०५/२००१ रोजी अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ च्या दुकानात शोध घेतला. तथापि, अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ च्या अनुपस्थितीत दुकान सील करण्यात आले. ३०/०५/२००१ रोजी, अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ ने तपास अधिकाऱ्याला त्याच्या संवादात रोख रक्कम, सोने (स्टॉकमध्ये) यांचा तपशील नमूद करणारा सील काढून टाकण्याची विनंती केली. अपीलकर्ता / आरोपी क्र. ३ च्या दिनांक ३०/०५/२००१ च्या पत्रात नमूद केलेली २०५ सोन्याची बिस्किटे नंतर सीबीआयने ०१/०६/२००१ रोजी जप्त केली. २०५ सोन्याची बिस्किटे खालीलप्रमाणे आहेत:

(१) एआरवाय मेकचे १०० टीटी बार;

(२) हार्मनीचे ३० टी.टी. बार बनवतात;

(३) जॉन्सन मॅथ्यूचे ५७ टी.टी.

(४) ०६ क्रेडिट सुईसचे टी.टी.

(५) ०२ पीएएमपी सुईस मेकचे टीटी बार;

18 सीबीआयने ३१/०५/२००१ रोजी आरोपपत्र दाखल केले ज्यानंतर आरोप निश्चित करण्यात आले, खटला चालवण्यात आला आणि तिन्ही आरोपींना ट्रायल कोर्टाने नमूद केल्याप्रमाणे दोषी ठरवले .तथापि, उच्च न्यायालयाने आरोपी क्रमांक १ आणि २ ची निर्दोष मुक्तता केली परंतु अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ ला २०१२ च्या फौजदारी अपील क्रमांक ५८१-५८३ मध्ये आयपीसी कलम १२० बी आणि कलम ४११ आयपीसी सह कलम १२० बी आयपीसी अंतर्गत गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवले.

<u>विश्लेषण:</u>

19 उच्च न्यायालयाने आरोपी क्रमांक १ आणि २ च्या निर्दोष मुक्ततेला आव्हान देणारे कोणतेही अपील सीबीआयने केले नाही, आमची चर्चा केवळ अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ विरुद्धच्या प्रकरणापुरती मर्यादित असेल.

20 फिर्यादीने अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ विरुद्ध आरोप सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला पीडब्ल्यू -१९- प्रवीण चंपालाल जैन (जो बाबूलाल सोनी भुटाजीलाल सोनी या फर्ममध्ये काम करत होता), पीडब्ल्यू -२१- भावरलालजी जवारत्राई जैन (मेसर्स सीएनचे मालक आणि भागीदार), पीडब्ल्यू -२२- धीरज गणेशमल जैन (मेसर्स सीएनचे व्यवस्थापक), पीडब्ल्यू -२६- प्रकाश कुमार देवराज जैन (मेसर्स सीएनचे व्यवस्थापक), पीडब्ल्यू-३२-अशोक कुमार भवरलाल जैन (मेसर्स व्ही.बी. ज्वेलर्सचे मालक) आणि पीडब्ल्यू -३३-चंद्रमोहन ए. शेट्टी (तपास अधिकारी). सोन्याच्या पट्ट्यांची

ओळख स्थापित करण्यासाठी, फिर्यादीने पीडब्ल्यू -२४ (मनीष श्रीवास्तव), पीडब्ल्यू -२५ (सुधाकर ताम्हाणे), पीडब्ल्यू -२७ (डॉ. पियुष भन्साळी), पीडब्ल्यू -२९ (बिएन नानावटी) आणि पीडब्ल्यू -३१ (विनोद कुमार निरंजनलाल जैन) यांची तपासणी केली.

21 ट्रायल कोर्टाने नमूद केले की अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ विरूद्ध आरोप प्रामुख्याने अप्रामाणिकपणे चोरीची मालमत्ता प्राप्त करण्यासाठी आहे, निर्णयाच्या परिच्छेद ९४ मध्ये एक निष्कर्ष नोंदविला की फिर्यादीने कबूल केले की, कटाच्या पहिल्या भागाच्या संदर्भात अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ विरूद्ध कोणताही पुरावा आणला नाही म्हणजेच पावती आणि कोडिंग, टीटीचे डिकोडिंग. कट रचण्याच्या आरोपाखाली उपरोक्त साक्षीदारांचा पुरावा मुकेश शाह @ मयूर देसाई (फरार) यांच्याभोवती फिरतो, ज्याने अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ सह सोन्याची बिस्किटे खरेदी केली. असे म्हटले जाते की मुकेश शहा यांनी अपीलकर्ता / आरोपी क्र.३ यांना डिमांड ड्राफ्ट दिले आणि अपीलकर्ता / आरोपी क्र.३ यांनी मेसर्स सीएनला हा मसुदा दिला. ट्रायल कोर्टाने प्रामुख्याने प्रदर्शन ११९ वर विसंबून ठेवले, पीडब्ल्यू -२६ (प्रकाश जैन) यांनी ०२/०१/२००२ रोजी सीबीआयला लिहिलेले पत्र ज्यामध्ये मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलला विकल्या गेलेल्या सोन्याच्या बार्सच्या चिन्हांचा तपशील देण्यात आला होता. या पत्रात, अपीलकर्ता / आरोपी क्र.३ ला मान्यता देण्यात आली होती, ज्याच्या आधारे ट्रायल कोर्टाने असा निष्कर्ष काढला की जर अपीलकर्ता / आरोपी क्र.३ सोन्याच्या पट्ट्यांशी अजिबात संबंधित नसेल तर त्याला पत्र का मंजूर केले गेले. विशेष म्हणजे, ट्रायल कोर्टाने नमूद केले आहे की ज्वेलरी फर्मशी संबंधित साक्षीदारांनी त्यांच्या पुराव्यात अपीलकर्ता / आरोपी नंबर ३ चा मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलशी कोणताही संबंध नाकारला आहे. याउलट, ट्रायल कोर्टाने परिच्छेद १०३ मध्ये एक निष्कर्ष नोंदविला की या पत्राच्या आधारे असा कोणताही निष्कर्ष काढता येत नाही की मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलला विकल्या गेलेल्या सोन्याच्या बार पत्रात नमूद केलेल्या खुणांचे होते.

22 ट्रायल कोर्टाने पीडब्ल्यू -३२ (अशोक कुमार जैन) यांच्या पुराव्याचा देखील संदर्भ दिला आहे, ज्याला विरोधी घोषित करण्यात आले होते. या साक्षीदाराने अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ आणि मेसर्स सीएन यांच्यातील व्यावसायिक संबंधांबद्दल सीबीआयला निवेदन दिले. तथापि, त्यांनी फिर्यादीचे समर्थन केले नाही आणि उलटतपासणीत त्यांनी नमूद केले की सीबीआयने त्यांना असे विधान करण्यास भाग पाडले होते. आणखी एक महत्त्वाचा साक्षीदार पीडब्ल्यू -२६ (प्रकाश जैन) आहे. मात्र, त्यालाही शत्रुत्व घोषित करण्यात आले. ट्रायल कोर्टाने नोंदवले की या तीन विरोधी साक्षीदारांचा संपूर्ण पुरावा अपीलकर्ता / आरोपी क्र.३ बद्दल स्पष्टपणे गप्प आहे आणि त्यांनी असा निष्कर्ष काढला की त्यांना फिर्यादीला पाठिंबा द्यायचा नाही. विरोधी साक्षीदारांच्या पुराव्याच्या आधारे, ट्रायल कोर्टाने पुढील निष्कर्ष काढला:

"१०८. पैशाचे सोन्याच्या गजांमध्ये रूपांतर केल्याने आरोपी क्र.३ गुन्ह्याच्या जवळ येतो. जर रूपांतरण जमीन किंवा बचत प्रमाणपत्रांमध्ये झाले असते तर ती एक दूरस्थ परिस्थिती असती. आरोपी नंबर ३ हा ज्वेलर आहे आणि त्याचे कुटुंब त्याच व्यवसायात आहे. पीडब्ल्यू -२१ भवरलाल जवारताज आणि पीडब्ल्यू -२६ प्रकाश जैन यांच्या पुराव्यात त्यांनी नमूद केले आहे की मुकेश शहा हा एक नवीन पक्ष होता. म्हणूनच नंदलाल सोनी (आरोपी क्र. ३) यांच्यामार्फत सोन्याच्या बारचा व्यवहार सहज उपलब्ध आणि व्यवहार्य होता असे मानण्यास वाजवी आधार आहे.

अपीलकर्ता / आरोपी क्र. ३ द्वारे चोरीच्या मालमत्तेची पावती

23 अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ विरूद्ध कलम ४११ आयपीसी अंतर्गत आरोप सिद्ध करण्यासाठी, फिर्यादी पक्षाने पुरावा कायद्याच्या कलम १०६ वर विसंबून असे म्हटले की अपीलकर्ता / आरोपी क्र.३ कडे २०५ सोन्याची बिस्किटे आढळली आहेत, अधिग्रहणाचा स्रोत स्पष्ट करणे त्याच्यासाठी होते. ट्रायल कोर्टाने साक्षीदारांची तपासणी केली, जसे की पीडब्ल्यू -२४ (मनीष श्रीवास्तव), पीडब्ल्यू -२५ (सुधाकर ताम्हाणे), पीडब्ल्यू -२७ (डॉ. पियुष भन्साळी), पीडब्ल्यू -२८ (अनिचंद्र महादेवराव भुजडे), पीडब्ल्यू -२९ (बीरेन विनोदचंद्र नानावटी) आणि पीडब्ल्यू -३१ (विनोदकुमार निरंजनलाल जैन). फिर्यादीने हे नकारात्मक सत्य स्थापित करण्याचा प्रयत्न केला की दावा केलेले सोने अपीलकर्ता / आरोपी क्र.३ च्या भावाकडून खरेदी केले गेले नाही, म्हणजेच अंबालाल सोनी, ज्याची बचाव पक्षाचा साक्षीदार म्हणून तपासणी करण्यात आली. याउलट, अपीलकर्ता / आरोपी क्र.३ *ने प्रथम बचाव स्थापित केला,* की मालमत्ता शोधण्यात चार वर्षांचा विलंब झाला आहे, जरी अपीलकर्ता / आरोपी क्र.३ चे नाव पोलिसांना आधीच उघड केले गेले होते, *दुसरे म्हणजे,* अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ स्वत: एक ज्वेलर आहे आणि *तिसरे,* चिन्हांच्या फरकामुळे सोन्याचे बार समान चोरीची मालमत्ता असल्याचे सिद्ध होत नाही.

24 ट्रायल कोर्टाने वरील साक्षीदारांच्या विधानांवर आणि कागदोपत्री पुराव्यांवर तपशीलवार चर्चा केली आणि परिच्छेद ११५ मध्ये असे निरीक्षण केले:

"११५. २००२ मध्ये चेनाजी नरसिंगजी यांनी सीबीआयला एक्सएच ११९ हे पत्र दिले होते. त्यावेळी फिर्यादीला हे माहित होते की जप्त केलेल्या आणि न्यायालयासमोर सादर केलेल्या सोन्याच्या बिस्क्या वेगवेगळ्या ब्रँडचे आहेत. चेनाजी नरसिंगजी यांच्याकडे त्याच ब्रँडचा साठा होता आणि त्या साठ्यातून हार्मनी सुइस, जॉन्सन मॅथ्यू, आर्या यांच्या खुणा असलेल्या काही सोन्याच्या पट्ट्या ग्लोब इंटरनॅशनलला विकल्या गेल्या, हे दर्शविण्यासाठी फिर्यादीने पुरावे सादर करायला हवे होते. या पुराव्याच्या अनुपस्थितीत आणि विशेषत: मालमत्तेच्या पुनर्प्राप्तीमध्ये चार वर्षांच्या विलंबामुळे त्याच्या ओळखीचा

आधार कमकुवत आढळला आहे आणि आवश्यक पुराव्याचे प्रमाण जास्त आहे. चुकीची ओळख पटवण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

25 असे म्हटल्यावर, वर काढल्याप्रमाणे, ट्रायल कोर्टाने परिच्छेद १२० मध्ये असे म्हटले आहे की न्यायालयासमोर मालमत्ता अनुच्छेद २ (जप्त केलेल्या सोन्याच्या बार) त्याच मालमत्ता म्हणून सिद्ध होत नाही जी मेसर्स सीएनने मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलला विकली होती. तथापि, आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे, ट्रायल कोर्टाने असा निष्कर्ष काढला की, मेसर्स सीएन कडून मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनल यांना फसव्या डिमांड ड्राफ्टद्वारे सोने विकले गेले होते, असे मानले जाऊ शकते की अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ ला माहितीसह चोरीची मालमत्ता प्राप्त झाली आहे. त्याच्याकडे सापडलेली सोन्याची बिस्किटे ही चोरीची मालमत्ता असू शकते किंवा त्याने फरार आरोपी मुकेश शाह किंवा इतर कोणत्याही आरोपीच्या ताब्यात दिले असावेत, असे म्हटले होते. असेही मानले गेले की चोरीची मालमत्ता मिळाल्यानंतर ती हात बदलू शकते, म्हणून आरोपीने मालमत्तेचा स्वीकार केला नसेल, परंतु त्याला मालमत्ता मिळाली आहे ही वस्तुस्थिती वाजवी संशयाच्या पलीकडे सिद्ध होते. म्हणूनच, फिर्यादीने सादर केलेले पुरावे हे मानण्यासाठी पुरेसे आहेत की आरोपी आयपीसीच्या कलम १२० बी आणि ४११ अंतर्गत दोषी आहे. विशेष म्हणजे, ट्रायल कोर्टाने परिच्छेद १२० मधील खालील शब्दांमध्ये त्याच श्वासात निरीक्षण केले:

> "१२०. तथापि, सोन्याचे बार म्हणजे अनुच्छेद २ हे तेच सोन्याचे बार असू शकतात किंवा नसू शकतात जे चेनाजी नरसिंहजी यांनी ग्लोब इंटरनॅशनलच्या श्री मुकेश यांना विकले होते. मे आणि नाही यामधील अंतर खूप मोठे आहे आणि गंतव्यस्थानावर पोहोचण्यासाठी फिर्यादीला हे अंतर पार करावे लागते, तथापि, या प्रकरणातील फिर्यादी पक्षाला त्या पातळीचा पुरावा प्राप्त होऊ शकला नाही.

उच्च न्यायालयाचे निष्कर्ष:

26 फसवणूक करण्याच्या आरोपाला संबोधित करताना उच्च न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले की परिस्थितीजन्य पुराव्यामुळे आरोपी क्रमांक १ आणि २ ने बनावट कागदपत्रे तयार केली आहेत आणि म्हणूनच या पैलूवर ट्रायल कोर्टाने काढलेले निष्कर्ष चुकीचे आहेत. फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ च्या कलम ३१३ अंतर्गत अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ वरील आरोपाच्या संदर्भात, विशेषत: त्याचे उत्तर (त्याच्याकडून २०५ सोन्याच्या पट्ट्या जप्त करण्यासंदर्भात प्रश्न क्रमांक १३३ वर) की हे त्याने कायदेशीररित्या मिळवले होते, उच्च न्यायालयाने सोन्याच्या पट्ट्यांचे कायदेशीर अधिग्रहण सिद्ध केले आहे की नाही याची तपासणी करण्यास पुढे सरसावले आणि शेवटी असा निष्कर्ष काढला की अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ मेसर्स बाबूलालजी भुताजी सोनी यांचे मालक डीडब्ल्यू-१ (अंबालाल) यांच्याकडून जप्त केलेल्या सोन्याच्या अधिग्रहणाबद्दलचे आपले प्रकरण सिद्ध करण्यात अयशस्वी. साक्षीदार पीडब्ल्यू -१९, पीडब्ल्यू -२१, पीडब्ल्यू -२२, पीडब्ल्यू -२६ आणि

पीडब्ल्यू -३२ यांनी खटल्याला पूर्णपणे पाठिंबा दर्शविला नाही आणि असे नमूद केले आहे की मेसर्स सीएन आणि मेसर्स व्हीबी ज्वेलर्सच्या नावाने काढलेल्या डिमांड ड्राफ्टच्या विरोधात हे सोने मुकेश शहा यांना देण्यात आले होते. हे देखील लक्षात घेतले गेले आहे की मेसर्स सीएन अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ शी व्यवहार करीत होता आणि मेसर्स सीएन यांनी लिहिलेले पत्र अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ यांना मान्यता देण्यात आली होती आणि पुढे मेसर्स सीएनशी संबंधित साक्षीदारांनी न्यायालयासमोर असे म्हटले आहे की

या कंपनीने मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलच्या मुकेश शाह यांना कलंकित डिमांड ड्राफ्टच्या विरोधात सोने विकले नव्हते. असे दिसते की, उच्च न्यायालय या वस्तुस्थितीने प्रभावित झाले होते की शोध घेताना, अपीलकर्ता / आरोपी क्र.३ ने सीबीआयला त्याच्या अधिकाऱ्यांना चुकीच्या पद्धतीने बंदिस्त करून विरोध केला. याचा आधार घेऊन, उच्च न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले की पोलिसांना शोध घेण्यापासून रोखण्याची कृती अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ च्या निर्दोषतेशी सुसंगत नाही आणि जर त्याने सोन्याच्या कायदेशीर संपादनाच्या आपल्या प्रकरणाची पुष्टी केली असती, तर जप्त केलेल्या सोन्याची ओळख पटविण्यात मेसर्स सीएनशी संबंधित साक्षीदारांना अपयश आले असते कारण खालील बिलांमध्ये प्रमाण आणि वजन वगळता सोन्याचे कोणतेही वर्णन नाही हे सोने मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलला विकल्याचा आरोप आहे. उच्च न्यायालय असा निष्कर्ष काढते की पुरावा आणि निष्कर्षांवर आधारित; जप्तीस विलंब झाला असला तरी, पुरावा कायद्याच्या कलम ११४ च्या कलम (अ) चा वापर करावा लागेल.

27 हिरालाल यांनी जप्त केलेल्या सोन्याच्या बिस्क्या त्यांना परत करण्याची विनंती फेटाळून लावताना, त्यांच्या बाजूने एकपक्षीय हुकुमाचा आधार घेत उच्च न्यायालयाने असा युक्तिवाद केला की एकपक्षीय हुकुमामध्ये राज्य पक्षकार नाही आणि हिरालाल यांनी जप्त केलेल्या सोन्याच्या बिस्क्या ताब्यात घेतल्याचा कोणताही पुरावा नाही. अशा प्रकारे, उच्च न्यायालयाने अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ तसेच हिरालाल यांनी केलेले अपील फेटाळून लावले, तर अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ यांना जप्त केलेल्या सोन्याच्या पट्ट्या परत करण्याविरूद्ध सीबीआयचे अपील मंजूर करण्यात आले आहे.

28 आयपीसीच्या कलम ४११ आणि १२० बी अंतर्गत अपीलकर्त्याची शिक्षा टिकवून ठेवण्यासाठी खालील न्यायालयांनी विचारात घेतलेल्या परिस्थितीचा सारांश खालीलप्रमाणे दिला जाऊ शकतो:

२८.१ अपीलकर्त्याच्या दागिन्यांच्या दुकानात शोध आणि जप्तीच्या वेळी सीबीआय अधिकाऱ्यांना विरोध करण्यात आला;

२८.२ मेसर्स चेनाजी नरसिंगजी यांनी सीबीआयला जारी केलेले पत्र (एक्झिबिशन -११९) ज्यात अपीलकर्त्याच्या बाजूने समर्थन आहे;

२८.३ मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलच्या खात्यावर काढलेल्या डिमांड ड्राफ्टचा वापर करून खरेदी केलेले सोने चोरीला गेले;

२८.४ अपीलकर्त्याचे मेसर्स चेनाजी नरसिंगजी आणि मेसर्स व्ही.बी. ज्वेलर्स यांच्याशी व्यावसायिक संबंध आहेत;

२८.५ प्रश्न क्रमांक १३३ चे उत्तर देताना अपीलकर्ता त्याच्या आरोपीच्या निवेदनात आपला बचाव सिद्ध करण्यात अयशस्वी झाला.

२८.६ अपीलकर्ता आपला बचाव सिद्ध करण्यात अयशस्वी ठरल्यास, पुरावा कायद्याच्या कलम ११४ च्या कलम (अ) चा वापर करावा लागेल;

२८.७ अपीलकर्त्याने मेसर्स चेनाजी नरसिंगजी आणि मेसर्स व्ही.बी. ज्वेलर्स यांना डिमांड ड्राफ्ट सुपूर्द केल्याचा पुरावा आणि सोन्याच्या बारची डिलिव्हरी घेतल्याचा पुरावा (ट्रायल कोर्टाने शोधला).

29 हा प्रस्थापित कायदा आहे की कितीही तीव्र संशय असला तरी वाजवी संशयाच्या पलीकडे तो पुरावा घेऊ शकत नाही. या न्यायालयाने "**कमल विरुद्ध राज्य (दिल्लीचे एनसीटी)**" (सुप्रा) मध्ये असे म्हटले आहे: -

> "१८.अशा प्रकारे हे पाहिले जाऊ शकते की या न्यायालयाने असे म्हटले आहे की ज्या परिस्थितीतून गुन्ह्याचा निष्कर्ष काढायचा आहे त्या परिस्थितीची पूर्णपणे स्थापना केली पाहिजे. असे मानले गेले आहे की संबंधित परिस्थिती "असणे आवश्यक आहे किंवा पाहिजे" आणि "स्थापित केले जाऊ शकत नाही". असे मानले गेले आहे की केवळ व्याकरणिकच नाही तर "सिद्ध केले जाऊ शकते" आणि "सिद्ध केले जाणे आवश्यक आहे किंवा सिद्ध केले पाहिजे" यांच्यात कायदेशीर फरक आहे. असे मानण्यात आले आहे की, अशा प्रकारे प्रस्थापित केलेली वस्तुस्थिती केवळ आरोपीच्या अपराधाच्या गृहीतकाशी सुसंगत असली पाहिजे, म्हणजेच आरोपीच्या अपराधाच्या इतर कोणत्याही गृहीतकावर त्यांचे स्पष्टीकरण देता येऊ नये, याचा अर्थ असा की, आरोपी दोषी आहे हे वगळता इतर कोणत्याही गृहीतकावर त्यांचे स्पष्टीकरण देता येऊ नये. असे मानले गेले आहे की परिस्थिती निर्णायक स्वरूपाची आणि प्रवृत्तीची असावी आणि त्यांनी सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केलेला गृहीतक वगळता प्रत्येक संभाव्य गृहीतक वगळले पाहिजे आणि आरोपीच्या निर्दोषतेशी सुसंगत निष्कर्षासाठी कोणतेही वाजवी आधार सोडू नये म्हणून पुराव्यांची एक साखळी पूर्ण असणे आवश्यक आहे आणि हे दर्शविणे आवश्यक आहे की सर्व मानवी संभाव्यतेमध्ये हे कृत्य आरोपीने केले असले पाहिजे.

> १९. हे कायद्याचे एक निश्चित तत्त्व आहे की कितीही तीव्र संशय असला तरी तो वाजवी संशयाच्या पलीकडे असलेल्या पुराव्याची जागा घेऊ शकत नाही. या मार्गदर्शक तत्त्वांच्या प्रकाशात, आपल्याला सध्याच्या प्रकरणाचा विचार करावा लागेल."

30 या प्रकरणात, ट्रायल कोर्टाने परिच्छेद १२० मध्ये असे म्हटले आहे की मेसर्स सीएन यांनी मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलच्या श्री. मुकेश शाह यांना विकलेले सोन्याचे बार समान आहेत की नाही हे वाजवी संशयाच्या पलीकडे सिद्ध झाले नाही. ट्रायल कोर्टाने असे मानले आहे की मे आणि आवश्यक यांच्यातील अंतर खूप मोठे आहे आणि खटल्याचे आहे. गंतव्यस्थानापर्यंत पोहोचण्यासाठी ते अंतर कापण्यासाठी, तथापि, या प्रकरणातील फिर्यादी पक्षाला पुराव्याची ती पातळी गाठता आली नाही. ट्रायल कोर्टाच्या या निष्कर्षासह, हे आश्चर्यकारक आहे की अपीलकर्त्याला आयपीसीच्या कलम १२० बी आणि ४११ अंतर्गत गुन्हा केल्याबद्दल दोषी कसे ठरवले जाऊ शकते. एकदा खालील न्यायालयांना असे आढळले की जप्त केलेल्या सोन्याची बिस्किटे (अनुच्छेद २) ही सोन्याची बिस्किटे नाहीत, तर आयपीसीच्या कलम १२० बी आणि ४११ अंतर्गत शिक्षा कायम ठेवली जाऊ शकत नाही.

31 त्याचप्रमाणे, उच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की मेसर्स सीएनशी संबंधित साक्षीदार जप्त केलेल्या सोन्याची ओळख पटविण्यात अपयशी ठरले आहेत. तथापि, उच्च न्यायालयाच्या मते, ते संबंधित नाही कारण अपीलकर्ता सोन्याचे कायदेशीर अधिग्रहण सिद्ध करण्यात अयशस्वी ठरला आहे. जेव्हा मेसर्स सीएनने मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलला विकले होते तेच सोने म्हणून जप्त केलेल्या सोन्याची ओळख सिद्ध करण्यात फिर्यादी अपयशी ठरला तेव्हा अपीलकर्ता चोरीच्या सोन्याच्या तुलनेत सोन्याचे कायदेशीर अधिग्रहण सिद्ध करण्यास कसा जबाबदार आहे, हे आम्हाला समजण्यात अपयश आले आहे.

32 आयपीसीच्या कलम ४११ अंतर्गत आरोप घरी आणण्यासाठी, हे सिद्ध करणे हे फिर्यादीचे कर्तव्य आहे की (१) चोरी केलेली मालमत्ता आरोपीच्या ताब्यात होती; (२) आरोपीला ती मालमत्ता ताब्यात घेण्यापूर्वी आरोपीव्यतिरिक्त इतर काही व्यक्तींनी ती मालमत्ता ताब्यात घेतली होती आणि (३) आरोपीला मालमत्ता चोरीची मालमत्ता आहे याची माहिती होती (पहा: 'त्र्यंबक विरुद्ध मध्य प्रदेश राज्य' - एआयआर १९५४ एससी ३९).

33 "मोहन **लाल विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य**"[6] मध्ये, या न्यायालयाने असे मानले की फिर्यादीला हे सिद्ध करावे लागेल की आरोपीच्या ताब्यात मालमत्ता होती ज्यावर विश्वास ठेवण्याचे कारण होते की ती चोरीची मालमत्ता होती.

---

[6] (१९७९)४ एससीसी ७५१

34 "शिवकुमार विरुद्ध मध्य प्रदेश राज्य" या **प्रकरणात**[7] या न्यायालयाने आयपीसीच्या कलम ४११ अंतर्गत गुन्ह्याच्या आवश्यकतेचा पुनरुच्चार केला:

> "९ . अपीलकर्ते, श्री लव कुमार अग्रवाल यांच्याविरूद्ध दोषी निर्णयाच्या कायदेशीरतेवर आक्षेप घेताना, विद्वान वकील सादर करतील की कलम ४११ आयपीसी गुन्ह्याचे आवश्यक घटक अजिबात तयार केले गेले नाहीत कारण आरोपींना लुटलेल्या ट्रकमधून जप्त केलेल्या वस्तू चोरीला गेल्याची माहिती होती हे दर्शविण्यासाठी कोणताही पुरावा सादर करण्यात फिर्यादी पक्ष अपयशी ठरला आहे. म्हणूनच, असा युक्तिवाद केला जातो की जोपर्यंत आरोपीने विकलेल्या वस्तूंच्या स्वरूपाबद्दल आरोपीची माहिती स्थापित केली जात नाही, तोपर्यंत कलम ४११ आयपीसी अंतर्गत त्याची शिक्षा कायद्याने टिकू शकत नाही.
>
> १३. या प्रकरणात, जरी वस्तूंची पुनर्प्राप्ती केली गेली असली तरी, फिर्यादीने अपीलकर्त्याच्या ज्ञानाचा आवश्यक घटक स्थापित करणे आवश्यक आहे की अशा वस्तू चोरीची मालमत्ता आहेत. केवळ आरोपी राजू उर्फ राजेंद्र आणि साधू उर्फ विजयभान सिंग यांच्या प्रकटीकरण निवेदनावर अवलंबून राहणे अन्यथा कलम ४११ अंतर्गत दोषी ठरणार नाही.
>
> 16 एखादी व्यक्ती चोरीच्या मालमत्तेचा व्यवहार करीत आहे हे स्थापित करण्यासाठी, त्या व्यक्तीचा "विश्वास" घटक तारांकित आयातीचा आहे. यशस्वी खटल्यासाठी, आरोपीने एकतर निष्काळजीपणा केला होता किंवा मालमत्ता चोरीला गेली आहे असे त्याला वाटण्याचे कारण होते किंवा त्याने खरेदी केलेल्या मालाचे स्वरूप समजून घेण्यासाठी तो पुरेशी चौकशी करण्यात अपयशी ठरला हे सिद्ध करणे पुरेसे नाही. प्रश्नातील वस्तूंचा प्रारंभिक ताबा बेकायदेशीर असू शकत नाही, परंतु ती चोरीची मालमत्ता आहे हे माहित असलेल्यांना कायम ठेवणे, ते दोषी ठरवते.
>
> 17 -------शिवाय, अपीलकर्त्याने नेहमीच्या मार्गाने त्याच्या दुकानात भांडी विकली आणि त्याच्याकडून जप्त केलेल्या अशा घरगुती वस्तू बाळगण्यात काहीही अनैसर्गिक नाही.

35 जेव्हा सध्याच्या प्रकरणात आयपीसीच्या कलम ४११ अंतर्गत आरोप घरी आणण्यासाठी पूर्व-आवश्यक पुराव्याचा विचार केला जातो, जरी हे सिद्ध झाले की अपीलकर्त्याला श्री. मुकेश शहा यांनी डिमांड ड्राफ्ट सुपूर्द केले होते आणि अपीलकर्त्याने मेसर्स सीएन आणि मेसर्स व्ही.बी. ज्वेलर्सकडून सोन्याचे बार खरेदी केले होते, तरीही फिर्यादीला हे सिद्ध करणे आवश्यक होते की अपीलकर्त्याला एकतर माहिती होती किंवा यावर विश्वास ठेवण्याचे कारण होते की अपीलकर्त्याच्या हातात सोन्याच्या पट्ट्या चोरीची मालमत्ता म्हणून बनविण्यासाठी डिमांड ड्राफ्ट

[7] (२०२२)९ एससीसी ६७६

फसव्या प्रक्रियेद्वारे प्राप्त केले गेले होते किंवा अपीलकर्ता कटाचा भाग होता. शिवाय, अपीलकर्त्यावर फसव्या टीटीच्या तुलनेत गुन्हेगारी कट रचण्याशी संबंधित गुन्ह्याच्या पहिल्या भागासाठी आरोप ठेवण्यात आला नाही आणि त्याच्यावर खटला चालवला गेला नाही.

36 या प्रकरणाचा आणखी एक पैलू ज्याचा विचार करणे आवश्यक आहे ते म्हणजे खालील न्यायालयांनी पुरावा कायद्याच्या कलम १०६ ची अंमलबजावणी करणे. पुरावा कायद्याच्या कलम १०६ अन्वये जर काही तथ्ये स्थापित केली गेली असतील तर आरोपीच्या विशेष ज्ञानात असलेल्या काही इतर तथ्यांच्या अस्तित्वाबद्दल वाजवी निष्कर्ष काढला जाऊ शकतो. यावर, आम्ही या न्यायालयाच्या निर्णयाचा फायदा घेऊ शकतो "**नागेंद्र साह वि. बिहार राज्य**"[8]

> "२२.अशा प्रकारे, पुरावा कायद्याचे कलम १०६ अशा प्रकरणांना लागू होईल जेथे फिर्यादी पक्ष तथ्ये स्थापित करण्यात यशस्वी झाला आहे ज्यातून आरोपीच्या विशेष ज्ञानात असलेल्या काही इतर तथ्यांच्या अस्तित्वाबद्दल वाजवी निष्कर्ष काढला जाऊ शकतो. जेव्हा आरोपी इतर तथ्यांच्या अस्तित्वाबद्दल योग्य स्पष्टीकरण देण्यास अयशस्वी ठरतो, तेव्हा न्यायालय नेहमीच योग्य निष्कर्ष काढू शकते.
>
> २३. जेव्हा एखादा खटला परिस्थितीजन्य पुराव्यावर अवलंबून असतो, जर आरोपी पुरावा कायद्याच्या कलम १०६ च्या आधारे त्याच्यावर लादलेल्या ओझ्यापासून मुक्त होण्यासाठी वाजवी स्पष्टीकरण देण्यास अयशस्वी ठरला तर अशा अपयशामुळे परिस्थितीच्या साखळीला अतिरिक्त दुवा मिळू शकतो. परिस्थितीजन्य पुराव्याद्वारे नियंत्रित केलेल्या प्रकरणात, जर फिर्यादीद्वारे स्थापित करणे आवश्यक असलेल्या परिस्थितीची साखळी स्थापित केली गेली नाही, तर पुरावा कायद्याच्या कलम १०६ अन्वये भार सोडण्यात आरोपीचे अपयश अजिबात संबंधित नाही. जेव्हा साखळी पूर्ण होत नाही, तेव्हा बचावाचा खोटेपणा हे आरोपीला दोषी ठरवण्याचे कोणतेही कारण नाही.

37 विशेष म्हणजे, ट्रायल कोर्टाने असे म्हटले आहे की परिच्छेद ११५ मध्ये फिर्यादी पक्षाने मेसर्स सीएन कंपनीकडे त्याच ब्रँडचा साठा असल्याचे दर्शविण्यासाठी पुरावे सादर करायला हवे होते आणि त्या साठ्यातून हार्मनी सुइस, जॉन्सन मॅथ्यू, आर्या यांच्या खुणा असलेल्या काही सोन्याची बिस्किटे मेसर्स ग्लोब इंटरनॅशनलला विकली गेली होती. या पुराव्याच्या अनुपस्थितीत आणि विशेषत: मालमत्तेच्या वसुलीमध्ये चार वर्षांच्या विलंबामुळे तिच्या ओळखीचा पाया विस्कळीत झाल्याचे आढळले आहे आणि चुकीची ओळख पटविण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. ट्रायल कोर्टाच्या या निष्कर्षासह, पुरावा कायद्याच्या कलम ११४ चा वापर करण्यास अजिबात परवानगी नाही कारण फिर्यादी पक्ष आपला प्रारंभिक भार पार पाडण्यात अपयशी ठरला आहे.

---

[8] (२०२१)१०एससीसी ७२५

बचावातील कमकुवतपणा किंवा अपीलकर्त्याने त्याच्या आरोपीच्या निवेदनात प्रश्न (क्र. १३३) चे उत्तर देताना वस्तुस्थिती सिद्ध करण्यात अपयशी ठरणे हे फिर्यादीचे सामर्थ्य बनू शकत नाही. फिर्यादीला अपीलकर्त्याविरूद्ध परिस्थितीची साखळी सकारात्मकपणे पूर्ण करून सर्व वाजवी शंकांच्या पलीकडे आपला खटला सिद्ध करावा लागेल, जो सध्याच्या प्रकरणात फिर्यादी पक्ष पूर्णपणे अपयशी ठरला आहे.

38 सर्व अज्ञात कारणांमुळे, आम्ही अपीलकर्ता / आरोपी क्रमांक ३ (नंदकुमार बाबूलाल सोनी) यांनी पसंत केलेल्या अपीलांना परवानगी देण्यास इच्छुक आहोत. त्यानुसार, अपीलकर्ता-नंदकुमार बाबूलाल सोनी यांनी प्राधान्य दिलेल्या २०१२ च्या फौजदारी अपील क्रमांक ५८१-५८३ ला परवानगी आहे. आयपीसीच्या कलम १२० बी आणि ४११ अन्वये त्याची शिक्षा आणि शिक्षा रद्द करण्यात आली आहे. जप्त केलेल्या सोन्याच्या पट्ट्या अपीलकर्ते-नंदकुमार बाबूलाल सोनी यांच्याकडून जप्त करण्यात आल्यामुळे, तो त्या ताब्यात घेण्याचा हक्क आहे. म्हणूनच, आम्ही निर्देश देतो की जप्त केलेल्या सोन्याच्या पट्ट्या – २०५ क्रमांकाच्या (अनुच्छेद २) अपीलकर्त्या- नंदकुमार बाबूलाल सोनी यांना देण्यात यावे.

39 जप्त केलेली मालमत्ता ही चोरीची मालमत्ता आहे याची ओळख पटविली गेली नाही हे लक्षात घेता, विजया बँकेला जप्त केलेल्या सोन्याचा ताबा मिळण्याचा हक्क नाही. त्यानुसार, विजया बँकेने प्राधान्य दिलेले २०१२ चे फौजदारी अपील क्रमांक ५८४ फेटाळण्यात आले आहे. तथापि, आम्ही हे स्पष्ट करतो की निष्कर्ष फौजदारी अपीलच्या उद्देशाने आहेत आणि पक्षांना कायद्याने उपलब्ध असलेल्या इतर उपायांच्या मार्गात येणार नाहीत.

40 त्याचप्रमाणे, हिरालाल बाबूलाल सोनी यांनी सोन्याच्या बिस्या परत करण्याची मागणी करणारे २०१२ चे फौजदारी अपील क्रमांक ५७९-५८० देखील फेटाळण्यात आले आहे.

खटल्याचा निकाल : अपील निकाली काढण्यात आले.

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वार हा पक्षकारास त्याच्या /तिच्या मातृभाषेत त्याचा अर्थ समजून घेण्यापूरता मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही करणाकरीता कराता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन विश्वासनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पआदन आणि अमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.